

Jegyzet *A tőke* első kötetének 150. évfordulója kapcsán

1867. szeptember 14-én Karl Marx mintegy 800 oldalas könyvet jelentetett meg Hamburgban. Öt év múltán a könyv, *A tőke* első kötete, elkezdte világ körüli útját. Több mint egyszerű életrajzi tény, hogy amikor lefordítják oroszra, akkor egy Skuratov nevezetű cenzor nagyot legyint: hadd menjen, úgysem fogja senki sem érteni, elvont, nem is vonatkoztatható Oroszországra, ártalmatlan jószág. De alaposan téved a derék cenzor, Oroszországban meglehetősen gyorsan megvásárolják a könyv minden példányát, és a mű hamarosan jelentékeny befolyást gyakorol (OITTINEN 2010; 187–192).¹ Soha nem volt a könyv ártalmatlan, hordereje, merészsége ezt nem tette lehetővé, és ma sem hagy nyugton bennünket. Az említett mű nemsokára általánosan ismertté, megkerülhetetlen vonatkoztatási ponttá vált a kapitalizmust meghaladó mozgalmak, törekvések számára. *A tőke* látóhatárokat nyit, korszakalkotó kritikai impulzusokat mozgat meg, és megannyi ember tesz erőfeszítést, hogy belemerüljön a műbe, méghozzá dacára az itt majd említendő nehézségeknek.

Nem lehet pontosan tudni, hány nyelvre fordították le *A tőkét*, lehet, hogy az idén hozzájuthatunk majd eddig ismeretlen adatokhoz. Vélhetően rengeteg nyelven olvasható a könyv, néhány évvel ezelőtt rögzítettem például a tényt, hogy másodszer fordították le perzsa nyelvre.² A jugoszláv fordítás, ahogy ezt a szereplőktől tudjuk, szinte nyelvújítási/nyelverteremtési gyakorlatot igényelt (ČOLAKOVIĆ 1980). A fordítás különös nehézsége szerves része *A tőkére* irányuló recepció bonyolult históriájának,

---

¹ Lásd az angolszász összefüggéseket: ANIMI 2016; 334–349.

² The New Persian Translation of Marx's Capital and the Iranian Economy. <https://www.iranianprogressives.org/the-new-persian-translation-of-marxs-capital-and-the-iranian-economy/>

maguk a fordítások is történeteket írnak. Marx dialektizált, folyamatszerű fogalmi nyelve esetében (ő maga írt a *deutsche Wissenschaft* nehézségeiről), amely nem utolsósorban a hegeli filozófia terepein forrásozik, számítsunk arra, hogy a fordítás komoly akadályokba ütközik. Így, például, hiába fordították angolra Marxtól igencsak jeles fordítók, valószínűsíthető, hogy még a jelenlegi angol fordítás is (kulcspontokat illetően) kifogásolható (HAUG 2017; 60–86). Érdekes, hogy Marx körül is akadtak kiváló fordítók, nem utolsósorban a legfiatalabb Marx lány, Eleanor (akiről mellesleg úgy tudom, hogy ő volt az első nő, aki konferencián tolmácként működött közre, és biztosan tudjuk azt is, hogy ő fordította le Flaubert híres regényét, a *Bovarynét* angolra: ennek a Flaubert-regénynek a beemelése az akkori prűd, viktoriánus környezetbe figyelemre méltó teljesítmény lehetett). Aztán *A tőke* említett első kötetét mégis Eleanor férje, a biológus Aveling, valamint Samuel Moore fordították le angolra, Marx intellektuális partnere, Friedrich Engels segédletével. A feladat azonban sok vonatkozásban túlnőtt rajtuk.

Manapság már sok mindent tisztábban láthatunk a marxi opus alakulását illetően: néhány évvel ezelőtt fejeződött be a Marx–Engels összkiadás-projektum Németországban, a MEGA, amely mintegy negyven könytől ölel fel, roppant fontos filológiai adatokkal (MUSTO 2010; 290–291). A MEGA számtalan Marxra vonatkozó aspektus újragondolására ösztönöz. Hiszen tudnunk kell, hogy még Marx is torzított a saját szövege logikáján, mondjuk akkor, amikor arra vállalkozott, hogy előszót írjon a könyv francia fordításához.

Több ez, mint filológia, valójában e tény jól ecseteli az ember feletti nehézségeket. Szokás szóba hozni a repedéseket az életműben, például, a kritikusok ismételten rámutatnak *A tőke* első és harmadik kötete közötti ellentmondásokra. Kétségtelen, hogy a szerző sem tudott mindig megfelelni a saját maga által érvényre juttatott magas mércéknek, aztán olyan szituációkról is tudunk, hogy Engels unszolására kísérleteket tett a nehéz szöveg népszerűsítésére (vannak olyan Marx-értelmezések is, amelyek egyes fordulatokat a népszerűsítő szándéknak tulajdonítanak). Ezt hibaként, egyszerű következtetlenségként elkönnyelni bántó aránytalanság lenne: kiiktathatatlan tény, hogy Marx valójában nagy újrakezdő volt, a kirajzolódó roppant feladat, egy komplex termelési mód megragadása szinte mindig újrakezdésre ingerelte. Voltaképpen nagyon kevés művet fejezett be, annak ellenére, hogy az opus óriási.

Marx életében egyébként csak *A tőke* itt tárgyalt első kötete jelent meg, a második és a harmadik kötet már csupán a halála után látott napvilá-

got. A szerző munkássága többirányú és kiterjedt volt *A tőke* előtt is: jegyezzük a korai, Hegellel és Feuerbachkal gyürkőző műveket, amelyek először a politikai filozófia (lásd azon okfejtéseit, amelyek a kortárs tapasztalatra reagálnak: az egyén a szétszakítottság állapotában él, elválik a burzsoá és a *citoyen*), a jog és az antropológia kereteiben mozognak. Aztán 1844-ben Marx szükségszerűen szembetalálja magát a politikai gazdaságtannal, mint különös kritikai lehetőségeket hordozó reflexivitással. Az olyan könyvek, mint például *A filozófia nyomorúsága* nem elszórt művek a munkásságban, az életmű rekonstrukciója pontosan megmutathatja, hogyan épülnek be a korai munkák elemei (például a munka megszüntetésének stratégiai igénye) az opus egészébe. Marx érzi, hogy itt, mármint a politikai gazdaságtan övezeteiben lehet igazán mélyre nyúlni, ezen a területen lehet megragadni a tőkés társadalom lényegét, de a fiatalember nem rendelkezik, nem rendelkezhet kellő kategoriális apparátussal, és híján van még a megformált orientációnak: az 1844-es *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban vannak zseniális részletek (mondjuk a fogyasztás kapcsán), de hiányzik az átfogó irányulást kibontakoztató eredetiség, a kivívott nóvum. Így az angol politikai gazdaságtan emblematisz alakját, David Ricardót Marx még az ötvenes évek elején is megfellebbezhetetlen tekintélyként tiszteli – többek között ez vezeti félre azon kommentátorokat, akik úgy vélik, hogy Marx csupán egy posztrcardianus szerző. És azt is érzékeli Marx, hogy úttörő munkára, valamint módszertani fegyelemre, az átgondolás kitartására lesz szükség, bele kell majd merülni a francia és angol közgazdaságtan teljesítményeibe, és ezeket majd különösen a hegeli filozófia dialektikus eljárásaival kell elegyíteni.

Mindenesetre Marx élete úgy alakul, hogy londoni emigrációjában, mégpedig a British Museum termeiben szívja magába a 19. század, különösen közgazdasági jellegű műveltségét. *A tőke*ben visszatükröződik ez a kiterjedt műveltség³, a szerző szenzorai sokféle módon érzékelnek. Maga a mű egy felkészült és fogalmilag művelt ember alkotása, aki eközben kivételes stilisztá is. Egyszerre látunk itt kimunkált, erős, fogalmi nyelvezetet és sűrű metaforikus diskurzust, amely, miközben építkezik, szívesen megmerítkezik a polemikus hangvétel vizében is. Töredelmesen bevallom, hogy még ma is megtörténik velem, hogy felnevetek *A tőke*ben villogó marxi humor okán: a szerző ugyanis a 19. század modorának megfelelően megannyi élcet próbál ki ellenfelein, és hát nem véletlenül írtak dolgozatot a marxi stílusról, és értekeztek akár marxi irodalomról is, de az

sem tekinthető véletlennek, hogy *A tőkét* már a viktoriánus regény menete felől is megkísérelték megvilágítani (KORNBLUH 2014).

A Marxra irányuló recepció gazdagsága beláthatatlan, és nem áll itt módomban, hogy hírt adjak a frontvonalakról. Hadd csatlakozzam gyorsan azokhoz, akik azt a véleményt fontolgatják, hogy a szerző, és *A tőke* különösképpen, a történelem egyik legfélreértettebb és legfélremagarázottabb szerzői és könyvei közé tartoznak.⁴ (Hovatovább elképesztő ostobaságokat is terjesztettek a könyvről, voltak olyan vélemények, amelyek a barbárság himnuszát vetítették bele, még a sátánizmus rémképét is felidéztek vele kapcsolatban, de ezzel nemigen lehet mit kezdeni.) Ennek sok oka van, ezek túlmutatnak a technikai értelemben vett értelmezés nehézségein. Az orosz cenzornak minden bizonnyal igaza volt abban, hogy a könyv kivételes hermeneutikai erőfeszítést és elkötelezettséget igényel: *A tőkét* nem lehet szórakozást és önfeledt vidámságot kereső állapotban olvasni.

Régen megkülönböztették a dolgok ezoterikus és egzoterikus oldalát: az első a dolgaspektusok mélyszerkezetéről, a második a felületről adott hírt. *A tőke* ebben az értelemben csakis ezoterikus vállalkozás lehet, azaz mélyfuratot jelent. Mindenesetre, aki olyan olcsó aktivizmusra vágyik, miszerint itt most valaki zugpróféta módjában kinyilatkoztatja, hogy a kapitalizmus az erkölcstelenség gépezete, a kommunizmus pedig a megtestestülött mennyország, az tegyen le a könyv olvasásáról. Aki értelmezési kínlódás nélkül akarja elintézni a dolgot néhány kiragadott részlet elolvasásával, vagy idézetek szajkózásával, annak hozzáférhetetlenné válik a mű. A gondolattalan, közvetíttelen antikapitalizmushoz ugyanis nem kell sem Marx, sem *A tőke*, azt máshol kell keresni. Marx olyannyira értelmezésre szorulónak tartotta a kapitalizmus szerkezetét, hogy szinte egész életét e rendszer feltárásának szentelte. Csak a reflexív közvetítések segítségével, a fogalmak türelemmunkájával lehet releváns ismeretekre szert tenni a saját lényegét *rejtő* kapitalizmusban. A kapitalizmus törvényszerűségeinek felismerése azzal kezdődik, hogy tudatosítjuk a hozzáférés előtt felmerülő akadályokat, a *tőkés világ lényege megvonja magát tőlünk*: a kapitalizmus emberét jellemző vakság jelenségrendszerének tárgyalása erről szól. Az, hogy a lényeg és a jelenség nem esnek egybe, és hogy ez a tény a tudomány létezésének a záloga, Marx gondolkodásának sarkpontja.

---

⁴ Az egyik legérdekesebb Marx-értelmezésben, amellyel meghatározott pontokon ugyan nem értek egyet, de amelyet rendkívülinek tartok, ezt olvassuk: „egyetlen filozófus sem gyakorolt akkora hatást, mint Marx, egyetlen filozófust sem értettek olyan sokszor félre, mint Marxot” (HENRY 1976; 9).

A *tőke* első kötete még véletlenül sem afféle bevezető-előkészítő jellegű szöveg.⁵ És aki nem mélyed bele rögvest az első fejezetbe, vagy nem tulajdonít kellő fontosságot akár az első mondatnak, lemarad, semmit sem fog érteni. Azt, hogy a *kezdet* stratégiai meghatározása különösképpen fontos, hogy a kezdet rögzítése nem technikai kérdés, hanem döntő választás eredménye, Marx megtanulhatta Hegel-stúdiuma alapján (de hát ez a modern gondolkodás alapproblémája is). A *tőke* szerzője a *közvetített*, mennyi meghatározást magában foglaló kezdet fogalmát juttatja érvényre. Ez az *áru*, amely kiteljesedett formájában nem más, mint afféle *dramatis personae*, amely átszövi a kapitalizmus szerkezetét, és megalapozza a *személytelen dologi uralom* mechanizmusait. A cserét valójában az áruk „kezdemenyezik”, a részt vevő személyek észszerűségét pedig az értéktörvény, és nem a vágyak és a szándékok szabályozzák. Az áru: *megjelenési forma*, így jelenik meg a gazdagság, így ölt testet a gazdagság a tőkés társadalomban. Minden árukategória objektív szerkezetet testesít meg, ugyanakkor társadalmi közvetítettségű.

És itt jut felszínre a híres árufetisizmus-elemzés is, amely hírt ad a kapitalista *naturalizált* valóság tapasztalati formájáról, miszerint a tőkés gazdaság működése *elrejt* a társadalmi viszonyok meghatározó mivoltát, így különösképpen az áru társadalmi meghatározottságát, a belőle fakadó kényszereket. És ez az elrejtési mechanizmus *konstitutív* része a tőkés világnak. A tőkés alany pedig nem a motivációi felől határozódik meg, hanem azáltal, hogy ő a tőke önreferenciális, önvonatkozódó, önértékelő mechanizmusainak a megszemélyesítése. Hatalmas problémakör nyílik meg ezáltal, az, hogy Marx több helyen is a *tőkét* tekinti alanynak, sokakban azt a gyanút keltette, hogy az emberi szubjektivitás itt, az árumozgás jég-hideg világában, az összefüggések rendszerében, semmissé vált. Valójában a szubjektivitás *kritikai szituálásáról* van szó a kényszermechanizmusok környezetében: a szubjektivitás formái nem magyarázó elvként, hanem *magyarázandó* elemként tételeződnek. Az áru létezése kapcsán ellentmondások bontakoznak ki, és a kapitalizmus, az áruterelés kiterjedt rendszerre nem egyéb, mint azon formák összessége, amelyekben ezen ellentmondások fennállnak és megnyilvánulnak. Így bontakozik ki egy strukturált egézszerkezet, a meghatározottságok rendszere, az előre és hátra mozgó jelentések együttese, az analitikus és szintetikus elemek elegye, amelyben magyarázatot nyer a tőke függése a munka kizsákmányolásától, és az el-

---

⁵ ELBE 2008, HEINRICH 2009, BELLOFIORE-TAYLOR-MACMILLAN 2004, ENGSTER 2014.

vont kezdeti kategóriák egyre több meghatározottságra tesznek szert, valamint messzemenő viszonylatok nyernek formát az áru és a tőke között.

És jelezniük kell: valójában a legnagyobb nehézséget az értelmezéssel és a fordítással kapcsolatban mégiscsak az a tény jelenti, hogy Marx energiáját egy *újfajta* reflexivitás kidolgozására fordította: ezt nevezte ő a politikai gazdaságtan *bírálatának*. Alapja az az ambíció, hogy a politikai gazdaságtan kereteinek kritikai elsajátítása révén az adott társadalom *anatómiája* ragadható meg. A politikai gazdaságtan bírálata megjeleníti és kritika alá rendeli a létező gazdaságtan kategóriáit, de nem azért, hogy belterjes bírálóiban részesítse a közgazdászok elméleteit, hanem azért teszi ezt, mert úgy gondolja, hogy e kategóriák a tőkés világ adekvát megnyilvánulásai. A politikai gazdaságtan nem csupán egy diszciplína, hanem a kapitalista mélyszerkezet, a *tőkés objektivitás reprezentációja*.

A *tőke* e mélyszerkezet artikulációjára irányuló igényt tükrözi reprezentatív módon, és ennyiben nem túlzás fő műről beszélni, amely volta-képpen *újfajta értelmezési tárgyat hozott létre az elődökhöz képest*. Össze lehet hasonlítani a kapitalizmus (legyünk már pontosabbak, hiszen Marx ritkán használja a kapitalizmus fogalmát, ő a tőkés termelési módról beszél) polgári, azaz weberi, sombarti, schumpeteri elgondolásait a marxi fogalmi keretekkel (teszik is ezt bőségesen a különféle értelmezők), de tudnunk kell, hogy az *interpretandumok* merőben különböznek.

Nem is véletlen, hogy a marxi gondolkodás nem illeszthető be az akadémia, a tudás és a hatalom intézményesített kereteibe, amelyeket a pozitívista tudomány szemlélet ural: a politikai gazdaságtan *bírálata*, amelyet a reálszocializmusban ideológiai segédeszközzé silányítottak, kilúgozva belőle minden kritikai igényt, meghaladásra ítéli a létező akadémiai diszciplínákat, beleértve a közgazdaságtant, mint elidegenítő, az embert csak töredékességében megragadó reflexivitási formákat. A tudomány, *igen*, de mint a gyakorlati *kritika* közege? Ezt nem lehet bevonni az akadémiai jelentések körforgásába. Marx nem szociológus, aki belemerül a nyomor és az egyenlőtlenség elszánt taglalásába, nem közgazdász, aki sikeresebb képletet ír fel a táblára az árak mozgásrendje kapcsán, mint mások: faragtak ugyan belőle ipari társadalommal foglalkozó szociológust, úgy is bemutatották, mint a tervezés kalkulációjával törődő közgazdászt, de mindez nem egyéb, mint torzítás, egyszerűsítés egy olyan orientáció kapcsán, amely a strukturált egész artikulációját célozza meg.

Marxnál a kritika meghatározó fogalom, *látóhatár és távlatot megnyitó keretfeltétel*: egyszerre értelmez, diagnosztizál, és nyitva tartja a történelem mozgását abban az értelemben, hogy tárgyát a *kapitalizmus meghaladása fe-*

löl szemléli. A kritika különös dimenziója a történetiség, amely a kapitalizmus örökkévalóként-naturalizáltként stilizált kategóriáinak az *ellenfogalma*, amely emlékeztet arra, hogy a kapitalizmus *létrejött-kialakult*, ami rekonstrukciót, a genesis logikáját igényli.

Marx *fordulópont* a tőkés termelési módra vonatkozó kritikai gondolkodás történetében.

És ugyan igaz, hogy Marxot megannyi intellektuális ösztönzés érte, és sokat küzdött ezen hatásokkal, de az életmű tengelyét a sajátos kritikai pecséttel ellátott reflexivitás jellemzi. Láttuk már, hogy egy időben Marx hogyan viszonyult Ricardóhoz (aki az ő számára, a francia történétírók mellett, az osztály fogalmát közvetítette), de aztán, legalábbis amennyiben bepillantást nyerünk *A tőke* érvelési meneteibe, pontosan tetten érhető, hogy e könyv szerzője számára Ricardo már régóta nem jelent követendő mintát.⁶ Hovatovább, számára nem támpont az időközben kiformalódott baloldali jellegű ricardianizmus sem, még ha ott a ricardói eredmények baloldali terepre jutottak is.

És nem áll fenn tanulói-lojális viszony Hegellel sem: ezt illetően tévútra jut azon, egyébként nagyérdemű irány is, amely a „szisztematikus dialektika” nevet viseli, és „homologikus viszonyt” vél megpillantani a hegeli dialektika folyamánai és *A tőké*ben felszínre bukkanó kategóriák között.⁷ Homológia? *Nem*. Ha az említett homológia állna fenn, akkor mit kezdenénk azzal a maximával, amelynek ugyan a korai Marx adott hangot, de amely az egész opust megvilágítja, mármint a minden létező kíméletlen bírálatával? Ez azért mégsem a hegeli okfejtés megnyilvánulása. Vagy mit kezdenénk azzal a ténnyel, hogy a hegeli okfejtés a fogalom önreferencialitásán alapul, előlegezi az ideális és a reális egybeesését, azaz, ott, ahol Marx a kritika által feltárt vonatkozásokat mutatja meg, ott a tudományt a kör formájában leíró Hegel „végső igazságokat” affirmál? Vagyis ott, ahol Marx hamis kategóriákat, fetisiztikus dimenziókat pillant meg, ott Hegel affirmál? És a kritika reflexív fogalma persze ott volt Kantnál és az újhegeliánusoknál is, de Marx olyan irányba vitte a fogalmat, amely erőteljesen túlmutat az elődök keretein, egy termelési módot ragad meg a maga immanenciájában.

A valamikori, nagy elmélel író, lengyel marxista, és a későbbi heves antimarxista, Leszek Kolakowski, a híres Marx, marxizmus-monográfiájában, nagy előszeretettel aposztrofálta *A tőke* íróját mint a keretfeszítő an-

⁶ Bizonyítás helyett: MILIOS–DIMOULIS–ECONOMAKIS 2002; 3–13.

⁷ ARTHUR 2000; 5–11, BIDEZ 2005; 121–146.

tik Prométheusz kései fantáziákkal megterhelt követőjét (ezenkívül Marx a romantika lamentációömlengésének a leszármazottja). Csak hát, folytatja Kolakowski, Prométheusz álma a marxizmus grandiózus fantáziáinak megtörése után semmissé vált, a *kollektívúvá vált* Prométheusz ma úgy ébred fel, mint Kafka Gregor Samsája. Marx eszerint a túlméretezett-kollektív prométheuszi aktivitás, az ember önistenülésének a gondolkodója: Prométheusz úgy jelenik meg, mint az isteneket, az istenek által biztosított rendet megkísértő, *hübrisz*ben tetten érhető ember, aki nem ismeri saját határait, és a vakmerő határátlépések gyakorlásának a rabja. Kolakowski előtérbe hozza az emberi cselekvőképességet meghatározó korlátokat, és gyanúba fogja a prométheuszi magatartást, mint veszedelmes hübriszt, és túlerőltetett változtatásigényt. Nem kellene reménykedni a kollektív-prométheuszi erőfeszítés megoldó erejében, sugallja, és ez a tény végképp leírja Marxot. Végül az emberi kín komikus dimenziója tör a felszínre.

Kolakowski azonban nem lenne Kolakowski, ha minden bírálata ellenére, nem tenne megannyi értékes, megszívlelendő megjegyzést tárgyával kapcsolatban. Marx szem előtt tartja, hogy az igazság nemcsak eredmény, hanem út, aztán nála nem a szociologizált nyomor, hanem a szubjektivitás *nyomora* jellemzi a kapitalizmusban rekedt embert⁸, őt nem érheti a vád, hogy a szocializmust a despotizmus alapján mintázta, hovatovább, még azt is olvashatjuk, hogy a marxi gondolkodás elengedhetetlen eleme az *egyéni megvalósulás-felszabadulás*, amely szemben áll az egyéntípró holizmusképletekkel, küzd az elidegenedett kollektivitás erőivel, noha el-lentételezi a modern, burzsoá individualizmust is. Ezt mi is így gondoljuk.

Mégis, mi a helyzet a prométheuszi magatartással?

Nem éppen, *pace* Kolakowski, a határostromló, prométheuszi tevékenységeink gyakorlása közben teszünk szert a történelmiségre vonatkozó tapasztalatokra? És nem inkább abból fakad a szorongásunk, hogy birtokoljuk ugyan azokat a (prométheuszi) kapacitásokat (TOSCANO 2009; 241–256), amelyek révén lehetséges a világ megváltozása, de lemondunk róluk, méghozzá a biztonsági-kényelmi okok, az inercia, és nem utolsósorban a félelem szorításában? Nem inkább az fokozza a szorongást, hogy nem tudunk eleget tenni a *saját lehetőségeinknek*, és közben a korrumpálódás veszélyének tesszük ki magunkat? Nem éppen a meggyanúsított prométheuszi magatartásban láhatjuk meg a *korlátozottság és a lehetőség dialektikáját*?

---

⁸ Henry a szubjektivitás alárendelése okán a fasizmus címkéjét ragasztja rá mind a szocializmusra, mind a kapitalizmusra (HENRY 1990; 87–111).

Az, hogy Marxot nem lehet sem lenyelni, sem kiköpni, kifejezi a tényt, hogy nem lehet találni átfogóbb bírálóját a tőkés rendszernek *A tőke* írójánál. Azok számára, akik nem elégednek meg az (anti)kapitalizmus felületes-sekélyes artikulációjával, még mindig ő a kihagyhatatlan támpont. Ezt nem kérdőjelezi meg az a tény, hogy a tőkés termelési mód elemei a kreatív rombolás logikájának megfelelően folyton változnak: *A tőke* íróját nem hirteleníti az elmúlt 150 év szakadatlan dinamikája. Marx ugyanis *szerkezetet* mutatott meg, amely *reprodukálódik* a módosulások ellenére is, dialektikus egységet létrehozva a változás és a reprodukció között. És érvényes ez a megállapítás a tercier szektor és a kognitív jellegű áruk előrenyomulása ellenére is: ezek nem bontják meg az árumozgás törvényeit, csak más szinteken reprodukálják azokat (STAROSTA 2012; 365–392). Ez a tény az opus elévülhetetlenségének biztosítéka. Sokszor leírták már a szerzőt, sokszor temették diadalittas dalokat énekelve, sokszor harsogták, hogy végérvényesen *ad acta* helyezhető. Aztán, mondjuk, Berlinben, 2008-ban, amikor tetőzött a válság, a könyvesboltok nem győzték előszedni a marxi opus darabjait a raktárból. Úgyis minden nemzedék újra felfedezi Marxot, és szemléli-olvassa-magába szívja a bámulatos fordulatokat, pergő gondolatmeneteket: és történik mindez annak ellenére, hogy mindeközben szisztematikusan ócsárolják *A tőke* íróját. És történik ez dacára annak, hogy a szerző nyakába akarják varrni a pártoligarchiák ténykedését, a Gulágot, és egyáltalán az erőszak eszkalációját a 20. században.

A dolog egyszerű: ameddig az emberiség tőkés társadalomban él, *A tőke* írójának a csillaga nem huny ki. De azért ne felejtjük: Marx nem azt mondja, hogy a tőkés társadalom szükségszerűen összeomlik, csupán néhány helyen bicsaklik meg a gondolkodása, és enged utat az összeomlás fantáziájának, amely a II. internacionálé fontos motívuma. Mindenesetre, a kvietisztikus magatartást generáló összeomlásmodellt nem szorgalmazhatja az az ember, aki egy olyan elméleti hagyományban nevelkedett, amely tiltja a jóslást⁹, minthogy az elmélet nem illetékes a jövő folyamatait illetően.

A tőkés társadalom szabadjára engedte a termelőerőket, és különös esélyt teremtett az emberiségnek, hogy úgy szabaduljon meg a tőkés rendszer kényszereitől, hogy közben elsajátítja annak fejleményeit. A szabadság és az egyenlőség modern maximái nem délibábok, a munkaerőt szabadon eladó munkás nem érthető a rabszolgaság felől, de meg kell magyarázni,

---

⁹ Kolakowski, aki a próféta vagy a tudós alternatíváját hangsúlyozza Marx kapcsán, de összemosza a jóslás fogalmát a prófétálás fogalmával.

hogyan jön létre az *értéktöbblet* egy olyan világban, amely az egyenlő csere eszméjéből indul ki, hogy miképpen működik a nem-morális módon értett kizsákmányolás, és hogy milyen módon párosul a személy feletti kényszer a szabadsággal és az egyenlőséggel. A marxi bírálóat közismerten *immanens*: a kezdeti-transzcendáló impulzus magából a tőkés termelési módból indulhat útnak, amennyiben az önmaga meghatározottságaira, önmaga elidegenedtségére reflektáló ember *tagadja önmagát*. Ennek a társadalmi alakzata a munkásosztály, amely nem önmagát valósítja meg, hanem önmagát felszabadítva *tagadja önmagát*, eltörli önmagát – valójában ez a negációban fogant alany a *proletariátus* jelentése.

Nincs részletesen taglalt marxi terv a kommunizmusra vonatkozóan¹⁰, csak orientációs jelzetek a szeretet érvényesítése, a munkamegosztás megszüntetése és az elidegenedett gazdasági kényszerek lebírása, a hatalmi vonatkozások eltűnése kapcsán: *lehetséges*, hogy az ember életét nem kényszerítik többé a háta mögött megvalósuló meghatározottságok, *lehetséges*, hogy majd nem a vak alárendelődés determinálja őt. Marx műve azt a meggyőződést közvetíti, hogy az emberek felszabadíthatják magukat, de a felszabadítás csak az ő művük lehet. Nem igazán lehet valami mást kiolvasni az opusból. Az elkötelezett elméletíró, mint Marx, aki egyúttal részt vesz a politikai munkában (lásd szerepét és harcait az I. internacionáléban), elutasítja az antiintellektualizmust, és az elméletet nem egyszerűsíti le a politikai harc artikulációjának a szerepére¹¹; ismeri ugyan az elmélet és a gyakorlat egységének különös jelentőségét, tudomása van a tetté váló gondolat jelentőségéről, de azt is tudja, hogy az elmélet és a gyakorlat unifikációja a *különbségek* egysége.

Marx azért is irritáló a kapitalizmus embere számára, mert kíméletlenül belegázol önteltségébe. Ezen irritációt illetően van *valami* közös a *Biblia* egyes részletei, vagy, mondjuk, a pszichoanalízis által közvetített tapasztalatok között, hogy különböző irányulásokat hozzak szóba. Hiszen Freud is azt sugallta, hogy meglehet, hogy sokan elfogadják az embert a trónról letaszító, az embert központtalanító pszichoanalízist, de mindig tapasztalunk bizonyos ellenállást vele szemben, soha nem fogjuk maradéktalanul elfogadni. Ez meghalad bennünket. Nincs pszichoanalízis a vele szemben formálódó ellenállás nélkül. A *Biblián* végighúzó gondolat az ember szabadsága, ami lenyűgöző tény, ugyanakkor ott van az ember

---

¹⁰ De lásd HUDIS 2012.

¹¹ És nem egyszerűsíti le az elméletet az elméletíró politikai harcban való részvételének értelmezésére, mint azt John Holloway teszi (HOLLOWAY 2002; 30).

állagával szembeni folytonos, még hozzá *inhumán* gyanúper. Hogyan magyarázhatnánk egyébként azt a folytonos próbatételt, ami az embert sokszor a legkegyetlenebb szituációkba kényszeríti? A *Biblia* is tud a *Bibliá*-val szembeni ellenállásról, ahogy Marx is tud a tőkés termelési mód meghaladásával szembeni ellenállásról. Ezért támadja az ember állagát, mint a *Biblia* és a pszichoanalízis, csak más módon, minthogy állag alatt a kényszerítő történelmi meghatározottságokból fakadó diszpozíciókat érti. Ahhoz a gondolathoz, hogy az emberi szubjektivitás normális állapota ezen rendben a *válság*, Marx gyűjtőanyagot adott. Ami az emberben a legnagyobb, az egyúttal a legnyomorultabb is. És ez a kapitalizmus emberére mindenképpen érvényes.

Irodalom

- ANIMI, Babak (2016): A Brief History of the Dissemination and Reception of Karl Marx's Capital in the United States and Britain. *World Review of Political Economy*, 3, 334–349.
- ARTHUR, Christopher J. (2000): Marx, Orthodoxy, Labour, Value. In C.-E. Vollgraf, Sperl, Hecker (ed.) *Marx' Ökonomiekritik im Kapital, Beiträge zur Marx-Engels-Forschung*, 1999, Berlin: Argument-Verlag, 5–11.
- BELLOFIORE, Riccardo–TAYLOR, Nicola–MACMILLAN, Palgrave (ed) (2004): *The Constitution of Capital, Essays on Volume I of Marx's Capital*
- BIDET, Jacques (2005): The Dialectician's Interpretation of Capital. *Historical Materialism*, 13, 2, 121–146.
- ČOLAKOVIĆ, Rodoljub (1980): *Kazivanje o jednom pokoljenju*. Sarajevo, I–II.
- ELBE, Ingo (2008): *Marx im Westen. Die neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik seit 1965*. Berlin
- ENGSTER, Frank (2014): *Das Geld als Mass, Mittel und Methode: Das Rechnen mit der Identität der Zeit*. Neofelis Verlag, Berlin
- HAUG, Wolfgang Fritz (2017): On the Need for a New English Translation of Marx's Capital. *Socialism and Democracy*, 31, 1, 60–86.
- HEINRICH, Michael (2009): *Wie das Marxsche „Kapital“ lesen? Leseanleitung und Kommentar zum Anfang des „Kapital“*. Teil 1. Stuttgart
- HENRY, Michel (1976): *Marx, Une philosophie de la réalité*. Gallimard, Paris
- HENRY, Michel (1990): *Du communisme au capitalisme*. Odil Jacob, Paris
- HOLLOWAY John (2002): Class and Classification: Against, In and Beyond Labour. In *The Labour Debate: An Investigation into the Theory and Reality of Capitalist Work*, edited by A. Dinerstein, M. Neary, Aldershot. Ashgate, 30.
- HUDÍŠ, Peter (2012): *Marx's Concept of the Alternative to Capitalism*. Leiden, Brill
- KORNBLUH, Anna (2014): *Realizing Capital. Financial and Psychic Economies in Victorian Form*. Fordham University Press, New York

- MILIOS, John–DIMOULIS, Dimitri–ECONOMAKIS, George (2002): *Karl Marx and the Classics An Essay on Value, Crises and the Capitalist Mode of Production*. Ashgate, 3–13.
- MUSTO, Marcello (2010): Marx Is Back: The Marx-Engels-Gesamtausgabe (mega) Project. *Rethinking Marxism*, 22 (2), 290–291.
- OITTINEN, Vesa (2010): Marx in Russia. *Socialism and Democracy*, 24, 3, 187–192.
- STAROSTA, Guido (2012): Cognitive Commodities and the Value-Form. *Science & Society*, 3, 365–392.
- TOSCANO, Alberto (2009): A Plea for Prometheus. *Critical Horizons: A Journal of Philosophy and Social Theory*, 2, 241–256.